

VÄÄRTUSLIK TEADUSRAAMAT

Lembit Vaba. Sõna sisse minek. (Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 73.) Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 2015. 495 lk.

Oma auliikme Lembit Vaba juubeli puhul on Emakeele Selts välja andnud tema artiklikogumiku „Sõna sisse minek”. Raamatusse on Lembit Vaba valinud aastail 1989–2015 valminud 47 kirjatööd, jagades need kolme ossa: „Balti-läänemeresoome keelekontaktid” (lk 13–206), „Läti-eesti-liivi ja eesti-liivi-läti kontaktid” (lk 207–334) ning „Sõnal on sõlmed sees” (lk 335–442). Peale eestikeelsete tekstide on kogumikus 12 saksakeelset ja nii soome, läti kui ka inglise keeles üks artikkel. Need teadustööd on varem ilmunud umbes 20 ajakirjas või raamatus, kusjuures kokku üle poole kas Keeles ja Kirjanduses (15 artiklit) või *Linguistica Uralica*s (10). Raamatu lõpetavad artiklites kasutatud lühendite (lk 423–428), kirjanduse (lk 429–471) ja võrgumaterjalide nimestik (lk 471–472) ning Lembit Vaba aastail 1973–2015 ilmunud tööde loetelu (lk 473–495). Juhiksin tähelepanu ka raamatu tagakaanetekstile, kust saab sel-

gust, miks raamatul on just niisugune pealkiri.

Lembit Vaba kaks varasemat teadusraamatut „Läti laensõnad eesti keeles” (Tallinn: Valgus, 1977) ja „Uurimusi läti-eesti keelesuhetest” (Tallinn–Tampere: Eesti Keele Instituut, 1997) keskendusid läti laenudele ja kontaktidele, siin tutvustatavas raamatus aga on esiplaanil neist vanemad balti-läänemeresoome sidemed. Raamatu ja selle esimese osa juhatab sisse põhjalik, algselt 2011. aastal Keeles ja Kirjanduses avaldatud artikkel „Balti laenude uurimine avab meie kauget minevikku”. Selles antakse ülevaade balti keeltest ja balti-läänemeresoome kontaktide iseloomust ja nende uurimisloost ning laenude kronoloogiast, häälikustruktuurist, erivanuselistest kihistustest ja tähendusrühmadest jmt, aga samuti läänemeresoome keelte balti laenude tähtsusest balti keelte häälikuloo uurimisel. Enam-vähem samu teemasid käsitleb kokkusurutumalt ka teine, ingliskeelne artikkel, mis põhineb 2010. aastal XI fennougristide kongressil peetud ettekandel. Esimese osa ülejäänud artiklid on peale mõne üksiku ilmunud juba enne 2010. aastat. Niisiis on nad lisaks

teiste uurijate panusele ja Lembit Vaba veel varasematele töödele samuti olulisel määral nende kahe üldistava artikli aluseks. Ometigi võib väita, et selle raamatu kontekstis moodustavad need 26 artiklit vastupidi justkui kahe ülevaate laienduse.

Nii laiendavad ja täpsustavad seisukohta, et balti laene esineb küllaltki tihti tähendusrühmiti, artiklid „Balti laenuid läänemeresoome maastikusõnavaras”, „Balti fragment eesti mesindussõnavaras”, „Kolm eventuaalset balti verbi laenu läänemeresoome keelte lõunarühmas: *kurtma*, *kõngema*, *kärvama*”, „Kust on tulnud meie *langud*?”, „*rend* ja *laud*. Kisklauast söögilaenuks”. Osa mainitud artikleist rõhutab ka laenude levikuandmete olulisust, mida käsitleb veel artikkel „Über eine Wortgruppe baltischer Herkunft mit südeestnischen Verbreitung” („Ühest balti päritolu lõunaeeetilise levikuga sõnarühmast”). Seisukohale, et balti laenudes ilmnevad teatavad kindlad häälikulised ja fonotaktilised seigad, annavad üksikasjalikumalt kinnituse artiklid „Sõnasiseses Cm-järjendiga baltismid välmas ja värm”, „Heinrich Gösekeni sõnaraamatu *hermet* ja *hürn*”, „Lms *pahmas* balti päritolust”, „Ee *varn*, sm *vaarna* jt. võimalikust balti algupärast”, „Zu den baltischen m-Deverbalen in den ostseefinnischen Sprachen” („Balti m-tunnuseliste verbaalnoomenite laenamisest läänemeresoome keeltesse”), „Über die baltische Herkunft von est. *rühm* und seine ostseefinnischen Entsprechungen” („Sõna *rühm* ja selle läänemeresoome vastete balti päritolust”), „*vagel* – kas etümoloogiline umbsõlm?” jt. Üsna mitu juba mainitud artiklit juhivad tähelepanu ka sellele, kui olulist infot annavad läänemeresoome balti laenuid balti keelte häälikuajaloo kohta, otsesemalt võib lisaks muule sellest lugeda näiteks artiklitest „Ostseefinnisches *meri* 'Meer' – doch ein baltisches Lehnwort” („Läänemeresoome *meri* on ikkagi balti laensõna”) ja „Kust on tulnud meie *langud*?”.

Lembit Vaba artiklid paistavadki silma selle poolest, et nad on väga üksik-

asjalikud, neis on alati esitatud käsitletavate läänemeresoome sõnade ning nende läti ja leedu vastete ammendav loetelu ja analüüs, aga samal ajal on ka iga üksiksõna käsitlus (*singas*, *katt*, *näri*, *keris*, *käblik*, *kähr*, *rahe*, *õisvesi*) seostatud eespool mainitud laiemal häälikulise, semantilise ja geograafilise taustaga. Niisviisi on tema artiklikogumik – peale selle, et teeb kokkuvõtte 27 aasta tööst – ühtlasi läänemeresoome balti laenude uurimise ja avastamise käsiraamat.

Kogumiku teine osa „Läti-eesti-liivi ja eesti-liivi-läti kontaktid” algab artikliga „Kuidas läti-eesti keelekontakt on mõjutanud eesti murdekeele grammatikat ja sõnamoodustust”, kust selgub, et läti mõju on olnud tugev või tuntav Leivu ja Lutsi keelesaarte murrakus, teiste eesti murrete puhul aga piirdunud peamiselt ainult Lätiga piirnevate Hargla, Karula ja Rõuge kihelkonnaga. Kolmes artiklis vaadeldakse, kuidas on läänemeresoome keeled mõjutanud läti keelt. „Läti keel läänemeresoome luubi all” annab läti keele ja selle ajaloo lühiiseloostuse ning vaatleb läänemeresoome (liivi ja eesti) mõju ja laene ning läänemeresoome-läti ühisarenguid nii foneetika, morfoloogia, sõnamoodustuse kui ka süntaksi tasandil. Läänemeresoome laensõnu ja läänemeresoome-läti sõnavaralisi seoseid üldisemalt käsitlevad artiklid „Über Probleme bei der Erforschung der ostseefinnisch-lettischen lexikalischen Beziehungen” („Läänemeresoome-läti leksikaalsete suhete uurimise probleemidest”) ja „Kā tālāk? Dažas domas par Baltijas jūras somu valodu aizguvumu pētišanu latviešu valodā” („Kuidas edasi? Mõningaid mõtteid läti keele läänemeresoome laenude uurimisest”). Ehk oleks võinud kaaluda selle artikli eesti keelde tõlkimist? Mõni algselt soome või saksa keeles ilmunud artikkel on ju tõlgitud (või avaldatud nende tõlkimiseelne eestikeelne variant?), aga neid keeli mõistetakse Eestis ometi paremini kui läti keelt. Tegemist on küll teadusraamatuga, kuid võib arvata, et ta äratav ka laiemat huvi ja et nii mõnigi lugeja tahaks rohkem teada just seda, kuidas eesti

keel läti keelt on mõjutanud. Olgu nii-
siis artikli tutvustamiseks esitatud siin
vahepealkirjade tõlked: „Kas laenud või
substraat?“, „Kas häälikuasendused on
järjekindlad?“, „Baltisaksa keel vahen-
dajakeelena“, „Häälikuasendused laenu-
allika ja laenamisaja fikseerijana“, „Lõu-
naeesti murrete läti kontaktid“, „Võtme-
sõna *kreevinid*“, „Mida ikkagi deskrip-
tiivsõnadega peale hakata?“. Sõnavara-
teemaga on seotud ka kolm retsensiooni:
„Mis on läti meteoroloogilises sõnavaras
pärit läänemeresoome keeltest ja vastu-
pidi“ analüüsib Benita Laumane 2005.
aastal avaldatud vastavasisulist mahu-
kat uurimust, „Liivi keel elab edasi läti
slängis“ tutvustab 2005. aastal ilmunud
läti slängi sõnastikku põhiliselt liivi
keelest lähtudes ja „Läti slängi sõnaraa-
matust eesti slängi(uurimise) taustal“
– 2006. aastal ilmunud sõnaraamatut
eesti keelt silmas pidades. Otsesemalt
liivi keele kesksed on „Kura kaja liivi
keeles“, millest ilmneb liivi keele olu-
lusis XVII sajandi alguseks hääbunud
kura keele häälikuehituse ja sõnavara
uurimise, ning kogumiku selle osa
ainuke üksiksõna käsitus, milles esi-
tatakse liivi adverbile *paldin* 'praegu,
nüüd' läti etümoloogia. Teistest artik-
litest eristub mõneti oma teema poo-
lest „Eesti-läti kakskeelsusest Valgas.
Vaade ajalukku“, kust saab teavet ka
Valga ajaloo ja eesti-läti etnilise piiri
kujunemise kohta.

Raamatu kolmas osa „Sõnal on sõl-
med sees“, kuhu Lembit Vaba on koon-
danud sõnavara ja selle päritolu uurimi-
sega seotud üldisemaid käsitlusi, algab
saksakeelse artikliga, milles analüüsi-
takse eesti keele näitel läänemeresoome
laensõnavaras toimunud sõnaalguliste
konsonantühendite asendusi (ühe või
kahe konsonandi väljajätt, vokaali
lisamine). Selle temaga haakub ka
raamatu esimese osa artikkel „Ergän-
zungen zur Substitution des baltischen

wortanlautenden **st*“ („Täiendusi balti
sõnaalgulise **st* asendamise kohta“).
Sõnasiseste konsonantidega tegeleb
kaks artiklit, vastavalt nasaalide ning
r-i kao ja lisandumisega nii meie oma
sõnavaras kui ka laenudes. Artikkel
„Need tüütud putukad“ võtab vaatluse
alla tähendusrühma, kus on suurel hul-
gal laensõnu: kirja- ja murdekeeles on
indoiraanii, balti, läti, vene, (alam)saksa,
rootsi, soome, võib-olla poola ning piibli-
tõlgetes ka heebrea päritolu putuka-
nimetusi. Mitmes artiklis esitatakse
taas sõnaetümoloogiaid: *saba* (k.a selle
tuletised), *sarn*, *sarnane*, *sülem*, *kusal*,
räni, *kreml*. Selle teema ja kogu raa-
matu viimaseks artiklik on „Sõna sõl-
med. Etümoloogilisi märkmeid *üksed* jt.
'tuulamata vili' kohta“, kus arutletakse
mõne sellise sõna päritolu üle, mille
laenuallikas ei ole üheselt selge.

„Sõna sisse minek“ annab Lembit
Vaba viimase paari aastakümne teadus-
tööst mitmekülgse ülevaate. Ent on väga
loomulik, et tema töö jätkub, pärast selle
raamatu trükkimist on ilmunud tal
mitu kirjutist nii Keeles ja Kirjanduses
kui ka mujal, sealhulgas läänemere-
soome balti laenude olulisest rollist balti
vokaalisüsteemi arengu selgitamisel¹
ning sõna *lõõts* etümoloogia², mis on eri-
lise tähtsusega avastus, sest pakub lisa-
toe sõna *mets* balti päritolu kinnituseks.

VÄINO KLAUS

¹ L. Vaba, Leisten die Baltismen in den ostseefinnischen Sprachen einen Beitrag zur Klärung der Entwicklungsetappen von balt. **ei*? – *Linguistica Uralica* 2016, kd LII, nr 1, lk 26–31.

² L. Vaba, Über eine mögliche baltische Herkunft von frühostfi. **lēcca* 'Blasebalg'. – *Linguistica Uralica* 2016, kd LII, nr 3, lk 161–167.